

УДК 616.8(09)

DOI: <https://doi.org/10.22141/2224-0713.18.3.2022.944>

Стоянов О.М., Сон А.С.

Одеський національний медичний університет, м. Одеса, Україна

Історія планування та будівництва в Одесі лікарні для нервовохворих — так званого Панкеєвського корпусу

Частина 1

Резюме. У статті описана історія планування та будівництва психоневрологічної лікарні в Одесі, яка була споруджена на пожертвування поміщиці Г.С. Панкеєвої на спомин про доньку, яка наклала на себе руки у 1906 році. Описано особливості проектування так званого Панкеєвського корпусу у стилі ретро-спективізму за активної участі С.С. Налбандова спільно з міським архітектором Ф.П. Нестурхом у період з 1910 по 1914 р. Будівництво здійснено на ділянці, виділеній міською думою у районі Слобідки-Романівки поряд із новою окружною лікарнею. Відразу після будівництва споруда була перепрофільована під лазарет на період Першої світової війни, після чого занепадає. Значних ушкоджень з частковим руйнуванням корпусу отримав у період австро-німецької окупації Одеси через вибухи артилерійських складів. Тільки з 1923 року після реконструкції Панкеєвський корпус почав працювати за профілем. У 1930 р. сюди перейшла кафедра нервових хвороб, з'явилися нове обладнання, фізіотерапія, лабораторії, бібліотека. Однак через 18 років, у період німецько-румунської окупації (1941–1944 рр.) будівля була захоплена румунською військовою частиною. Наведено деякі факти щодо порятунку наукової кафедральної бібліотеки.

Ключові слова: Панкеєвський корпус; історія кафедри нервових хвороб

У 1914 році лікарня збагатилася новим корпусом — так званим Панкеєвським відділенням. Будівля ця була споруджена за пожертвування ще 1907 року місту Ганною Семенівною Панкеєвою грошей (100 000 карб.) на створення лікарні на спомин про загиблу в 1906 р. доньку Ганну Костянтинівну Панкеєву. Споруда складалася з амбулаторії та стаціонару для гостронервових хворих на 60 ліжок.

При прийнятті містом пожертвування розбиралися два питання: якою має бути нова установа — чи самостійною лікарнею, чи лікарняним відділенням, тому що жертвувалька поставила умову влаштування самостійної лікарні, і де відвести під неї землю [1, 2].

Ідея заснувати самостійну лікарню для психоневрологічних хворих виникла у батьків Панкеєвих після самогубства їхньої доньки Ганни Костянтинівни у

1906 р. на місці дуелі М.Ю. Лермонтова у П'ятигорську. Батько, Костянтин Матвійович, поміщик, найбільший землевласник Півдня Російської імперії, державний діяч, лідер південноукраїнського крила конституційно-демократичної партії, голосний одеської міської думи, почесний громадянин із правами передавати звання у спадок.

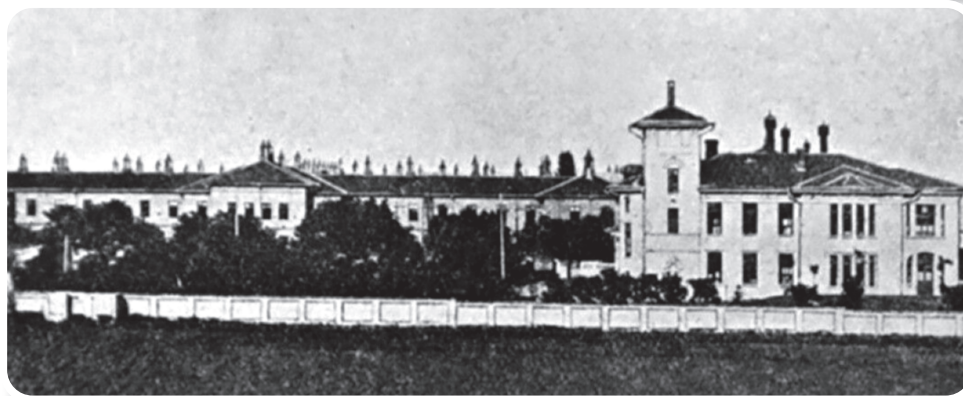
Мабуть, точна сума для зведення Панкеєвського корпусу була на 10 000 карбованців більшою, ніж зазначено в «Ювілейному збірнику Одеської окружної лікарні» [1], що вийшов у 1927 році. У газеті «Одеські новини» опублікованій безпосередньо перед будівництвом (1909), зазначено, що «міською управою обрано комісію зі спорудження та обладнання лікарні для нервовохворих на пожертвування пані Панкеєвої 110 000 рублів. Головою обрано члена управи П.А. Казарінова,

Нова окружна лікарня на Слобідці-Романівці (будівництво 1900–1902 рр. з розрахунком на 1700 ліжок)

OLD.ODESSA.UA

Адміністративний будинок окружної лікарні. Сьогодні — міська клінічна лікарня № 11 м. Одеси

Панкеєвське відділення (праворуч) із садибою та парком (ліворуч). Фото з «Ювілейної збірки Одеської окружної лікарні», 1927

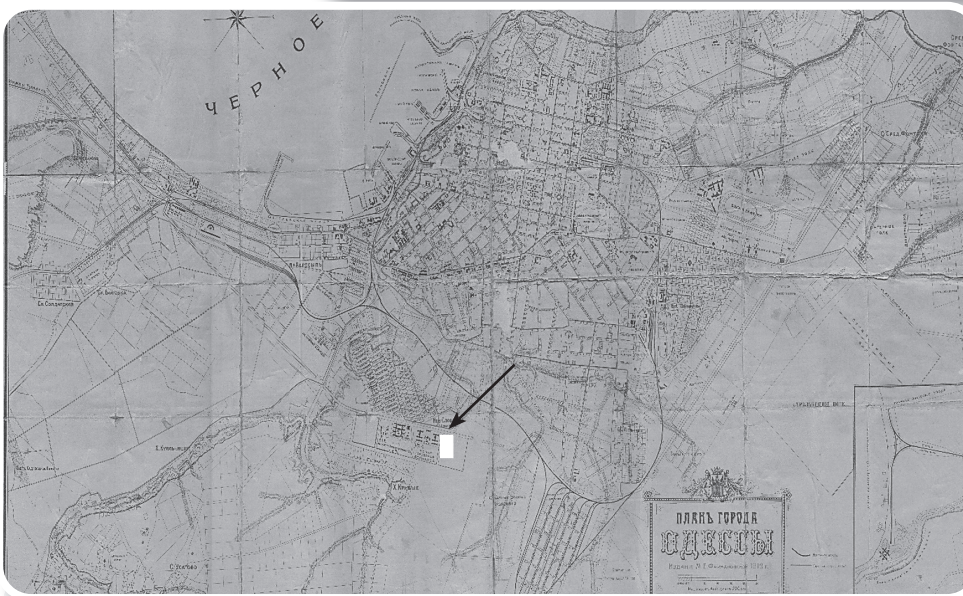
Панкеєвський корпус, вигляд з північно-східного боку, 1927

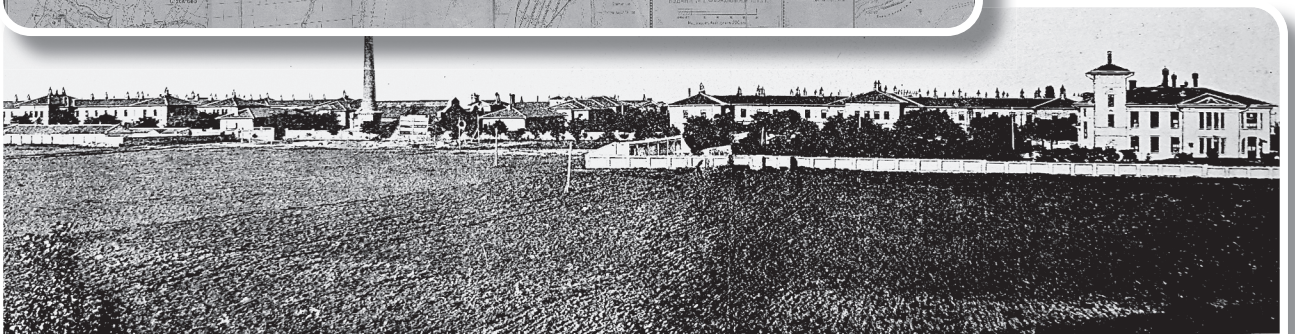

Зруйновані склади на Бугаївці

Пожежа на заводі Арпса, палац Розумовського після вибуху артилерійських складів

Траєкторія польоту снарядів до Нової (окружної) лікарні та Панкеєвського корпусу (позначений білим прямокутником)

II корпус Машинное здание Интернат сестер I корпус Панкеевское отделение
Цейхгауз Деструктор

Панкеєвський корпус (праворуч) на тлі корпусів окружної лікарні. З північного боку видно майданчик для геліотерапії. Фото з «Ювілейної збірки Одеської окружної лікарні», 1927

**Панкеєвський корпус,
вигляд зі східного
боку. Сучасний стан**

**Панкеєвський корпус,
вигляд з північно-
східного боку.
Сучасний стан**

**Панкеєвський
корпус, вигляд
з південного боку,
з вулиці С. Ядова.
Сучасний стан**

членами: голосний Агеев і міський архітектор Ф.П. Нестурх; крім того, у складі комісії, за бажанням жертвувачки, буде присутній з правом вирішального голосу її представник» [3].

До цього часу вже обговорювалося питання щодо організації спеціалізованих лікарень. Були побудовані: очна (1876) [4, 5], психіатрична (1892) [6, 7] лікарні, а також пологовий притулок (1876) [8].

У місті, що розвивається, відразу ж виникли проблеми з місцем проектування та будівництва лікарняного комплексу. Було розглянуто два варіанти: на території садиби старої лікарні (теперішня інфекційна лікарня) та поряд із побудованим пологовим притулком на колишніх Драгутинських плантаціях (у районі Куликова поля). З огляду на низку об'єктивних причин управа міста виділила ділянку 1673 кв. саж. на території останнього.

У результаті неврологічний стаціонар та амбулаторія були збудовані в період 1910–1914 рр. у зовсім іншому районі — на Слобідці-Романівці, поряд з Новою (окружною) лікарнею, у південно-східному кутку її незабудованої території, та мали більшу територію, ніж планувалося (3000 кв. саж.).

Існують відомості, що на цьому місці мали зводити другу чергу Нової (окружної) лікарні. Трохи пізніше обговорювалося питання про будівництво на цьому місці шпитальних клінік медичного факультету Новоросійського університету [9]. Причому містом були навіть виділені кошти, а архітектором Л.Л. Влодеком було розроблено проект і перед Першою світовою війною завезено будівельні матеріали.

Але як би там не було, 1910 року почалося будівництво Панкеевського корпусу. Будівництво споруди в стилі ретроспективізму очолив міський архітектор Федір Павлович Нестурх (Нештурха) [10] за активної участі в укладанні проекту та спостереженні за будівництвом доктора Сергія Сергійовича Налбандова [11], який «намічався завідувачем лікарні» і який разом з Нестурхом вивчив і оглянув найкращі психоневрологічні установи, а також сучасне їхнє оснащення необхідним обладнанням у Західній Європі. У товаристві лікарів Одеси С.С. Налбандовим було продемонстровано проект нової міської лікарні для нервових хворих [12].

Триповерхова будівля фасадом була звернена на південь. Найнижчий напівпідвальний поверх призначався для гідропатії та квартир службовців. Передбачено центральне водяне опалення та камера із зволожувачами системи вентиляції [13].

Однак після завершення будівництва у 1914 р. у зв'язку з початком Першої світової війни окружна лікарня з 1915 року працювала як лазарет для поранених, а в Панкеевському корпусі було відкрито лазарет Спільки Міст (що функціонував за кошти городян, громадських організацій тощо до 1917 року).

У цей період окружна лікарня в цілому занепала через мобілізацію більшої частини лікарів, практично всіх інтернів, сестер і молодшого чоловічого персоналу. Цьому сприяли також Лютнева та Жовтнева революції [1].

Крім цього, під час австро-німецької окупації 31 серпня 1918 р. відбулися вибухи великих складів артилерійських снарядів (забезпечували боєприпасами весь Румунський фронт і частину російської армії, що воювала на території Туреччини) за версту (1,06 км) від лікарні на станції Друга Застава. Повністю зруйновано Бугаївку (історичний район Одеси) та інші прилеглі мікрорайони, при цьому було вбито та поранено 700 осіб, від 4000 до 20 000 населення залишилися без житла. Вибухи тривали понад добу. Окружна лікарня опинилася у зоні ураження. Снаряди пробивали дахи в лікарняних приміщеннях, було вибите все скло у вікнах (більше 8000), у тому числі з віконними рамами, безліч дверей з коробками [14, 15].

Особливо великі пошкодження дісталися Панкеевському корпусу, тому що він знаходився на передній лінії траєкторії прильоту снарядів.

Наступні чотири роки були найбільш катастрофічними для функціонування лікарні — напівзруйновані будівлі, вікна залишалися незасклені, пацієнти та персонал мерзли від холоду. Центральне опалення не працювало, не було палива, у тому числі гасу, електрики. Перестали ходити на Слобідку трамваї.

До постійної зміни влади, повного руйнування міського господарства приєдналися епідемії тифів (висипного, черевного, зворотного), «іспанки», епідемічного енцефаліту. Для потреб сформованих у всьому місті епідемічних шпиталів відпускалися кошти, білизна, медикаменти. А лікарню за містом, без інфекційних відділень не було можливості утримувати, навпаки, частина інвентаря та майна була передана в епідемічні шпиталі [1].

Лише 1922 року в Одеській окружній лікарні розпочалися серйозні реконструктивні роботи.

Слід зазначити, що Панкеевське відділення являло собою окрему від лікарняної території садибу, обнесену кам'яним парканом, з парком, доріжками, живими огорожами з туй, глоду та бузку. Був невеликий сосновий гайок [13].

У жовтні 1923 року до Панкеевського корпусу було переведено нервові відділення [16].

З'явилося нове обладнання (апарат «Дарсонваль»), з 1926 р. гальванічна та чотирикамерна ванни, проте кількість ліжок скоротилася «з економічних причин» (жіночих залишилося 22; чоловічих — 30). Було відкрито першу в окружній лікарні гематологічну лабораторію.

У той же час, за спогадами співробітників, відомо, що в будівлі деякий час розміщувалося дитяче кістково-туберкульозне відділення (принаймні з червня 1923 по квітень 1927 року). Було збудовано майданчик для сонячного лікування (1924), проект надав завідувач цього відділення Є.Ю. Крамаренко. У кінці парку збудували веранду 40 × 4,5 арш. (1 арш. = 0,71 м) з під'їзними шляхами для доставки пацієнтів вагонетками через сад садиби [13].

У 1930 році до будівлі переїхала кафедра нервових хвороб Медичного інституту. Клініка була розширена на 100 ліжок, суттєво збільшено фізіотерапевтичне відділення та обладнано наукові лабораторії, бібліотеку.

Остання налічувала 3000 томів та комплектувалася протягом 40 років професорами та співробітниками кафедри (видання основними європейськими мовами привозилися ними з наукових відряджень). Унікальність полягала у відсутності таких видань в інших наукових бібліотеках Одеси.

У період окупації Одеси німецько-румунськими військами (з 16 жовтня 1941 по 10 квітня 1944 р.) Панкеєвський корпус був зайнятий румунською військовою частиною, обнесений колючим дротом, були розставлені вартові. За розповідями співробітників розташованої поряд обласної лікарні стало відомо, що цінна наукова бібліотека клініки розкрадається солдатами та використовується як паливо. Лабораторії розорено, а їх обладнання викинуто у двір.

Порятунок бібліотеки було доручено доценту кафедри Борису Яковичу Сосюрі, який вільно володів французькою та трохи знав румунську. Пізніше Б.Я. Сосюра описував ці події в машинописному рукописі «Операція «Бібліотека», наявна копія призначалася для К.В. Маркелової «на добру пам'ять про важкі часи війни і незабутнього Григорія Івановича Маркелова», датована 21 березня 1972 р. [17].

З великими труднощами, наражаючись на небезпеку, тому що у ньому вартові намагалися розпізнати «шпигуна» і заарештувати, Б.Я. Сосюра дістався бібліотеки. Завдяки нагоді поблизу караульного приміщення знаходився командир військової частини в чині полковника. У результаті огляду приміщення бібліотеки, яке розташовувалося на другому поверсі у великій світлій залі, було виявлено, що частина книг у закритих шафах була відсутня. Тим не менш дозвіл про вивезення друкованої наукової продукції було отримано тільки після того, як командиру частини показали томи і періодики, у яких публікувався відомий учений-невролог (почесний член академії наук 7 країн та 22 наукових товариств, творець великої медичної школи в Румунії) Георгіє Марінеску. Під контролем охорони військової частини книги було складено на носії, а потім кількома ходками вантажівки перевезено на вул. Пастера, 16, де тоді містилася клініка нервових хвороб [17].

Після війни протягом півстоліття наукова бібліотека розташовувалась у клініці нервових хвороб Одеського медичного інституту (вул. Канатна, 27). Серед врятованих книжок виявився весь тираж (500 прим.), виданий напередодні війни, який не надійшов до книгарень, — «Наукові записки ОПНІ. Вип. IV. Вегетативна нервова система. Методика клінічного дослідження» [18]. Ця книга є колективною працею, результатом багаторічної роботи співробітників Одеського науково-дослідного психоневрологічного інституту та видана за редакцією академіка Г.І. Маркелова.

Наприкінці Другої світової війни Панкеєвський корпус був пошкоджений і, за деякими даними, навіть зруйнований [19].

Після закінчення війни кафедра нервових хвороб переїхала на базу психоневрологічного інституту, де було розгорнуто клініку нервових хвороб на 60 ліжок [20].

Неврологічне відділення, яке розташовувалося в Панкеєвському корпусі, було відкрито в 9-му корпусі обласної (колишньої окружної) лікарні, де і знаходиться дотепер (нинішня МКЛ № 11).

Упродовж повоєнних років Одеса розросталася, будувалися нові будинки, вулиці. Поряд з обласною лікарнею (тепер МКЛ № 11) було збудовано корпуси гуртожитку ОНМедУ.

У лекціях для студентів, які вивчають неврологію, ми згадуємо історію створення кафедри нервових хвороб, відомих одеських учених та співробітників нашого університету. На одній із таких лекцій у 2021 р. при демонстрації старого фото Панкеєвського корпусу одна зі студенток 4-го курсу, яка живе у гуртожитку на вулиці С. Ядова, продемонструвала зображення з мобільного телефону, зроблене з вікна її кімнати. На ньому чітко вимальовувались вежа і корпус, що нас цікавив, майже з висоти пташиного польоту (9-й поверх).

Будівля зберіглася. Після реконструкції у повоєнний час у ній розташовувався обласний шпиталь інвалідів війни. Нині обласна туберкульозна лікарня.

У наступній частині статті ми розповімо про події, що передували будівництву Панкеєвського корпусу та супроводжували його, про відомих учених та інших людей, які брали участь у цих подіях.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів та власної фінансової зацікавленості при підготовці даної статті.

Список літератури

1. Юбилейный сборник Одесской окружной больницы. 1902–1927. Отв. ред. М.С. Бельский. Одесса, 1927. 565 с.
2. Котелко С. Родовое логово. Одесский пациент доктора Фрейда. PRAGMATIKA.MEDIA 02. Published on Jun 1, 2018. С. 235–255.
3. Газета «Одесские новости», № 7835 от 9.06.1909.
4. Павловская глазная лечебница, инж. арх. Лишин Н.А., 1876 г. [ОД-1; Наблюдения].
5. Венгер Г.Ю., Солдатова А.М., Венгер Л.В. Офтальмология. Курс лекций: навч. посібник. Одеса: ОНМедУ, 2010. 180 с. (Серія «Бібліотека студента-медика»).
6. https://timer-odessa.net/statji/za_granyu_psichicheskogo_zdorovya.html
7. Гера Грудев. Психиатрическая эпопея. Мигдаль Times. 29.02.2022. № 165–166.
8. Поляк Я. Бабки-повитухи, акушерки и первые родильные дома Одессы. <https://zaodessu.com.ua/articles/babki-povituhi-akusherki-i-pervye-rodilnye-doma-odessy/>
9. Газета «Одесские новости», № 5847 от 1.01.1903. С. 4.
10. Шубарт П. Зодчий Одессы Федор Нестурх. Черноморские новости. 14 февраля 2013. № 13 (21381).
11. Васильев К.К., Налбандов С.С. Энциклопедия современной Украины. 2020. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71791
12. Газета «Одесские новости», № 8016 от 15.01.1910.
13. Крамаренко Е.Ю., Исакович Р.Л., Бельский М.С. Отчет о деятельности костно-туберкулезного детского отделения за

период с июня 1923 по апрель 1927 года. В кн.: Юбилейный сборник Одесской окружной больницы. 1902–1927. Под ред. М.С. Беленького. Одесса, 1927. С. 491–506.

14. Одесса, которую ты не знаешь: топ-8 малоизвестных фактов про заставы. <https://od.vgorode.ua/news/obzory/385343-odessa-kotoruii-ty-ne-znaesh-top-8-malozvestnykh-faktov-pro-zastavy>

15. Чудновский А. Интересное из истории удивительного города Израиль. 2021. 222 с.

16. PhotoBuildings — архитектурная фотобаза. <https://dofoto.ru/object/89580/?lang=>

17. Сосюра Б.Я. Машинописная рукопись «Операция «Библиотека». 21.03.1972.

18. Наукові записки ОПНІ. Вип. IV. Вегетативна нервова система. Методика клінічного дослідження. За ред. проф. Г.І. Маркелова, доц. Є.М. Мясоєда. ОНПНІ, Держ. мед. видавництво, Київ, 1940. 255 с.

19. Стоянов А.Н., Муратова Т.Н. Становление и развитие Одесской неврологии. Міжнародний неврологічний журнал. 2015. № 7(77). С. 149–155.

20. Курако Ю. История кафедры нервных болезней Одесского государственного медицинского университета. Одесса: Черноморье, 2005. 40 с.

Отримано/Received 30.03.2022

Рецензовано/Revised 09.04.2022

Прийнято до друку/Accepted 19.04.2022 ■

O.M. Stoyanov, A.S. Son

Odessa National Medical University, Odessa, Ukraine

History of planning and construction of a hospital for nervous patients in Odessa — the so-called Pankeevsky building

Part 1

Abstract. The article describes the history and facts of planning the construction of a psycho-neurological hospital in Odessa, which was built with donations from the landowner A.S. Pankeyeva in honor of the death of her daughter, who committed suicide in 1906. The features of the design of the so-called Pankeev building in the style of retrospectivism with the active participation of S.S. Nalbandov together with the city architect F.P. Nesturkh in the period from 1910–1914 are described. The construction was carried out on a site allocated by the City Council in the Slobodka-Romanovka area next to the new district hospital. Immediately after the construction, the building was converted into a hospital for the period

of the First World War, after which it fell into disrepair. Significant damage, with partial destruction, the corps received during the Austro-German occupation of Odessa due to explosions of artillery depots. Only since 1923, after the reconstruction, the Pankeev building began to function according to the profile. In 1930, the Department of Nervous Diseases moved, new equipment, physiotherapy, laboratories, and a library appeared. However, 18 years later, during the period of the German-Romanian occupation (1941–1944), the Romanian military unit captured the building. Some facts of saving the scientific cathedral library are given.

Keywords: Pankeev Building; Department of Nervous Diseases